

Bereznai Zsuzsanna

Mezővárosok monográfiája

Novák László Ferenc: A Három Város néprajza

Novák László Ferenc néprajzkutató, történész és geográfus, aki egy életen át a nagy-kőrösi Arany János Múzeum igazgatójaként is fontos életművet hagyott az utókorra, a magyar néprajztudomány kimagasló egyénisége.

Ő is azoknak a nagy elődöknek a munkásságához kapcsolódik, és viszi tovább a hátramaradott szaktudományos kérdések feltárását, akik az Alföld-kutatás alapjait rakták le, és akiknek a sora Györffy Istvánnal kezdődik, majd Szilágyi Miklós, Juhász Antal, Tálasi István, Szenti Tibor, Varga Gyula, Molnár Balázs, Bárh János, Bellon Tibor, Papp László, Szabó Kálmán, Égető Melinda, Barabás Jenő, Szabó László, Kocsis Gyula, Márkus István és mások neve fémjelzi az eredményeket.

A Három Városhoz fűződő településnéprajzi kutatásain kívül figyelme kiterjedt számos más alföldi település múltjára is (Gyoma, Mezőberény, Szabadszállás, Nyársapát, Hódmezővásárhely).

És mindemellett fontos alpmunkák kapcsolódnak a nevéhez a néprajztudomány egyéb témakörei kapcsán is: gazdálkodás, társadalomnéprajz, népművészet, szokás- és hiedelemvilág, vallási néprajz.

Azonban kétségekívül ő az a kortárs tudós ember, aki a Három Város néprajzi-történeti kistáj múltjának és népéletének feltárásában eddig a legtöbbet munkálkodott.

A Három Város, azaz Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös alföldi mezővárosok történelmi múltjában számos hasonló vonást találhatunk. Nem véletlenül említik őket együtt a történelmi források már a XIV. századtól kezdődően. Különösen Kecskemét és Nagykőrös fejlődése mutat jelentős mértékű hasonlóságot, noha Kecskemét nyitottabb város volt, Nagykőrös pedig megőrizte zártságát – gazdasági, társadalmi és vallási téren egyaránt.

E három szomszédos település a környező alföldi mezővárosokhoz képest kedvezőbb helyzetbe került a török hódoltság idején. A törökkel szembeni önvédelem erősítette az összefogást, ám a török kiűzését követően a három város kapcsolatát már az ellentétek jellemezték. Különösen Kecskemét és Nagykőrös között alakult ki ellentét, amelynek több történelmi tényezője is volt. Mikszáth Kálmán török korban játszódó regényében, *A beszélő köntösben* számos helyen utal e vetélkedésre.

A szerző már a kötet *Bevezetőjében* felhívja a figyelmet arra, hogy a Három Város a mezővárosi fejlődés jellegzetes típusa, több évszázados fejlődés eredménye, amely magyar sajátosság, valójában hungarikum. Majd röviden körvonalazza a mezőváros történeti-néprajzi kutatására irányuló korábbi szakirodalmi kutatásokat, szemléletmódokat.

A monográfia első fő fejezete a mezővárosok fejlődésének kérdéseit, az alföldi mezőváros jellemvonásait mutatja be. Majd a Három Város geológiai sajátosságait elemzi, kiemelve a táj formálódásában szerepet játszó tényezőket.

A következő fejezetből azt is megtudhatja az olvasó, hogyan is alakult ki e néprajzi kistáj sajátos neve. Ugyanis Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd „Három Város” megnevezése nem önkényes módon történt. A szerző megállapítása szerint ritka dolog az Alföldön az, hogy egymás közelségében három tekintélyes mezőváros alakuljon ki és fejlődjön évszázadok során. Annak ellenére, hogy a három szomszédos város mindegyike önálló életet élt, ám a történelmi szükségesség révén bizonyos időszakokban egymásra utalva, összetartva éltek meg közös sorsukat. A neves nagykőrösi tudós-tanár, Hányoki Losonczy István a XVIII. század végén kiadott, *„Hármas Kis Tükör”* című tankönyvében így fogalmaz: *„Itt vagyok Tzegléd-is, Kőrös Kecskeméttel, Gazdag három város, Vörös-bor szürettel.”* (63. oldal) Am a XIX. századi irodalomtudós, Váczy János már részletesen bemutatja e tájat (63–64. oldal):

„Nincs Magyarországnak más három városa, melynek oly egyforma történeti fejlődése volna, mint Czegléd, Nagy-Kőrös és Kecskemét városoké. Mind a három nagy kiterjedésű, rendezett tanácsú város. Kecskemétről mely a három közül legnagyobb régebben azt tartották, hogy összes pusztáival fölér egy kisebb megyével. A mostani Nagy-Kőrös határa is nyolcz négyszög mérföldet foglal el, s helyén hajdan három község volt, ugy mint Nagy-Kőrös nyugaton, Encs délkeleten és Váncsod északkeleten.” A „három város” fogalom egészen a XX. század közepéig élt a helyi köztudatban. A városok közös és egyedi sajátosságai láttán Erdei Ferenc vállalkozott arra, hogy 1937-ben megjelent *Futóhomok* című jeles szociográfiájában hívja fel a figyelmet e kistáj népének közös sorsára.

Kecskemétet, Nagykőröst és Ceglédet a XIV. században említik egymás mellett legelőször, amikor Cegléd földesurát, a klarissza apácarendet birtokba helyezték 1368-ban. A beiktatás alkalmával határjárásra is sor került, és ekkor esett szó arról a nagy kiterjedésű tölgyerdőről, amely a három település határára terjedt ki. A „három város” megjelenés ekkor még pusztán földrajzi helymeghatározás volt, ám a későbbi évszázadokban „mélyebb gyökerűvé vált”, hiszen egyre inkább valódi sorsközösséget, egymásra utaltságot fejezett ki. A török hódoltság korában az önvédelem, a közös ellenség elleni összefogás pedig már végleg összekovácsolta a három város sorsát. A XVI–XVII. században teljesedett ki a Három Város autonómiája – összetartozásuk erős tudata, és annak számos megnyilvánulása a levéltári forrásokban is nyomon követhető. A szerző az általa feltárt gazdag levéltári forrásanyag révén szemlélteti mondanivalóját.

A *Három Város társadalma* című fejezetben a szerző igen jelentős terjedelmet (több mint kétszáz oldal) szánt a téma kibontására, amely a magyar népi társadalomról eddig megírt összefoglalások egyik legsokrétűbben, a több évtizedes levéltári forrásfeltárás eredményeként megírt feldolgozása. Nagy hangsúlyt helyez a mezővárosi fejlődés sajátosságainak bemutatására. A feudalizmus társadalmi képének megrajzolásakor kiemeli a területi kapcsolatokat és a migrációt, majd az egyes rétegek, a helyi társadalom élete elevenedik meg. A kapitalizmus korában, a XIX. század közepétől kezdődően végbemenő változások elemzésével folytatódik a tanulmány, majd megrajzolja a társadalmi közösségek (társaságok, körök) életét.

A *Három Város hagyományos gazdálkodása* című fejezet ugyancsak rendszerszerűen felépített módon tárja elénk a mezővárosok életét. Először magát a településrendszert, az üzemszervezetet ismerhetjük meg, majd a mindezen alapuló, és a gazdálkodás háttereként funkcionáló mezővárosi építészeti leírását adja. A települések szerkezetének

megrajzolásakor számba veszi az ehhez kapcsolódó fontos építményeket is, így bemutatja a városkapuk történetéről fennmaradt adatokat és a kapuk működésének rendjét, a mindennapi életet szabályzó jogszokásokkal szemlélítve. A városkapuk fontos szervező és védelmi pontok voltak a városokban: megakadályozták az illetéktelen személyek bejutását, és szükség esetén a bentlakók kirekesztését. Például Kecskeméten 1737-ben Szijgyártó Szilvási Miklós tizedesre a hanyag munkája miatt azt a büntetést szabta ki a városi tanács, hogy a városban tartózkodó rossz erkölcsű személyeket a hátán kellett kicipelnie a városból. (304. oldal) 1742-ben egy másik kecskeméti polgár, Filep Jakab ugyancsak kemény büntetésben részesült felesége elhagyásáért és azért, mert más asszonnyal összeállt, hogy az elszenvedett hatvan korbácsütés után egy Ziko Jakab nevű ember a hátán vitte ki a városból (304. oldal). Gábor Istvánné Tót Anna bordélyházat tartott, ezért 1754-ben büntetéképpen a házát földig rombolták, ráadásul kicsapták a városból. Ugyanezen esztendőben Bujdosó Panna, akit ugyancsak parázناسágon értek, enyhébb elbírálás alá esett, mivel viselős volt, így csak egy kolompot kötöttek a farára, és úgy tiltották ki a városból (304. oldal).

A gazdálkodás fejezetben az állattartás és a földművelés történeti fejlődését olvashatjuk, ugyancsak bőségesen felvonultatott levéltári forrásanyaggal szemlélítve.

A három város határában a XIX. században megjelent szélmalomokról is szemléletes képet kaphat az olvasó, amelyek közül már csak egy áll Kecskemét határában, nem az eredeti funkciójának megfelelően használva.

A szerző a Három Városnak az Alföld agrárkultúrájában elfoglalt sajátos szerepét rendszerében ábrázolja és részletesen elemzi. Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd a kötetlen, mezei kertes határhazsnálati rendszer jellegzetes képviselője. A levéltári források alapján mindez a legkorábban a XVI. században mutatható ki, ám a feltételezések szerint már korábban is létezhettek e mezei kertek. A mezei kertek eredetileg szabad foglалással kerülhettek a lakosság birtokába a város határának különböző részein, majd a XVI–XVII. században városadományként lehetett hozzájutni.

E városok gazdálkodásában a középkortól kezdődően, egészen a XIX. század közepéig, az állattartás volt a legfontosabb tényező. A földrajzi adottságoknak megfelelően már a XIII–XIV. században virágzott az állattenyésztés e tájon, majd a török hódoltság idején, a pusztasodás következtében a tágas legelőterületeken a külterjes állattartás további jelentős mértéket öltött. A XVIII. században azonban már összeszűkült e legelők területe, és csupán Kecskemét homokos pusztáin virágzott tovább, a XIX. század közepéig.

A növénytermesztés kapcsán a szőlő- és gyümölcstermesztés és a zöldségkultúra is kiemelkedett. Az alföldi mezővárosok között Kecskemét úttörő szerepet játszott a homoki szőlészet és borászat terén. Az árutermelő gyümölcstermesztés országos központjai között Kecskemét és Nagykőrös egyaránt fontos tényező volt.

A mezővárosok jellegét alapvetően meghatározó kézműipar jelen esetben sem csak a helyi társadalom szükségleteit elégítette ki, hanem fontos szerepet játszott a közeli-távoli vidék kapcsolatrendszerében is. A szerző a mezővárosi lét további meghatározó elemét, a kereskedelmet ugyancsak életszerűen, a levéltári források gazdag felvezetésével tárja az olvasó elé.

A Három Város szellemi műveltsége című fejezet bevezetőjében a szerző arról szól, hogy a mezővárosi hatalom megtestesítője az úri, a cívis, a vagyonos paraszti társadalom volt, akik elől jártak a művelődésben, amely vallási keretek között valósulhatott meg. *„Magukévá téve a Biblia tanításait, nemcsak mértéktartóan éltek, hanem életbölcességükkel példát mutattak másoknak is, s ily módon az egész mezővárosi közösségre hatottak. A 18. századtól mind*

többen magasabb iskolában képezték magukat.” (653. oldal) A XIX. század második felétől azonban a polgáriassult gondolkodás, a megváltozott értékrend következtében a városi társadalom többségét a racionalitás, a magasabb értékek iránti fogékonyság jellemezte. Ez a népi hiedelemvilág elhalványulását vonta maga után, a népszokások azonban továbbra is megőrződtek körükben.

A szerző igen szemléletesen fogalmazza meg a szellemi kultúra sajátosságait:

„A Három Város szellemi műveltségét alapvetően a mezővárosi fejlődésből eredő sajátosságok határozzák meg. A 16–18. században önrendelkezésre berendezkedett Három Város a racionális életfelfogást, erkölcsi értelemben a puritanizmust vallotta, hirdette ideológiájaként, s ezeknek megfelelően mind az egyházi, mind pedig a világi hatalom hatékonyan lépett fel a hitetlenség, pogányság, babonáság, erkölcstelenség ellen. A hatósági intelmek és megtorlások mély nyomokat hagytak a mezővárosi társadalomban.” (653. oldal)

Majd a társadalmi élet fontos szervezőerőit mutatja be. Ezek között elsőként az iskolák jelentőségét hangsúlyozza: *„A különböző szintű iskolákban az úri (nemes), cívis familiák gyermekei tanultak (közülük kerültek ki a városi hivatalnokok, honoráciorok), de a tehetősebb parasztszaládóké is. Tehát a Három Város lakossága kedvezőbb helyzetben lévén a környékbeli falvaknál, községeknél, jobban adott volt számukra az ismeretek megszerzésének lehetősége, a korral való lépéstartás.”* (654. oldal) Az iskolák mellett fontos szerep jutott a különféle úri-polgári kaszinóknak, a gazdasági és vallási egyesületeknek, köröknek. Az emberek az önművelésre, az önképzésre is szántak időt: az iparos és parasztpolgár ifjak műkedvelő színtársulatot hoztak létre, rendszeresen felléptek, és népszerű színműveket adtak elő a város lakosságának szórakoztatására és épülésére; dalárdákat szerveztek – tehát a népi kultúra kereteit ily módon tágították, a kor szellemének megfelelően. A vallásos egyesületek pedig rendszeresen mutattak be olyan előadásokat, amelyek a hitben való elmélyülést szolgálták. Különösen a Mária-kongregáció leányai jártak elől e téren, noha e hitbuzgalmi mozgalom tagjai eredetileg a férfiak voltak a XVI. században, a XVIII. századtól azonban egyre több nőtagja volt.

A mezővárosi népviselet történeti alakulását a XVII. századtól kezdődően levéltári forrás- és archív fotóanyag segítségével követi nyomon a szerző, a helyi szabó-, szűcs- és vargamesterek munkájának bemutatásával.

A népi erkölcs és viselkedés, a népi hiedelemvilág és a népszokások világába is bepillantást kaphat az olvasó, ugyancsak a XVI–XVII. századtól rendelkezésre álló levéltári forrásanyag bemutatásával, a mindennapi életet felidéző életképek megjelenítésével.

A fejezet végén megismerhetjük az egyházi év rendjéhez kötődő népi kalendárium és az emberi élet fordulói (születés, házasság, halál) szerint sorra vett népszokásokat. A mezővárosi folklórról szóló ismeretek köre a jeles alkalmak népszokásainak, a felnőttek és a gyermekek szórakozási alkalmainak, valamint a népköltészet gyöngyszemeinek a felidézésével válik teljessé.

Kiemelem még a monográfia VIII. fejezetét, az Összegzést – úgyszólván a kötet egyik legfontosabb tematikus egysége. A szerző összegzése nem egyszerűen a közel 900 oldalas könyv foglalata, nem formális összefoglalás, hanem igen lényeges összefüggésekre világít rá a Három Város – mint alföldi mezőváros-szövetség – történeti és néprajzi sajátosságainak számbavétele kapcsán.

Ugyancsak fontos része a kötetnek a IX. fejezet, amelyben a szerző egy egész életmű bibliográfiáját tárja az olvasó elé 20 oldal terjedelemben, és lényegében a Három Város történeti-néprajzi múltjához kapcsolódó valamennyi szakirodalmi adat megtalálható benne, a további érdeklődő tájékozódás vagy a szaktudományos kutatás számára.

Novák László Ferenc *A Három Város néprajza* című monográfiája fontos helyismereti kézikönyv, nélkülözhetetlen szaktudományos összegzés a szakma számára, a *Kecskemét város néprajza* című készülő monográfia szerzői számára pedig a legalapvetőbb, elsődleges tájékoztatói eszköz, kötelező olvasmány – ami remélhetőleg jelentős mértékben elősegíti a kutatómunka megalapozását és az előmunkálatokat.

Novák László Ferenc *A Három Város néprajza* című monográfiája értékes olvasmány, fontos könyv lehet a kecskeméti, a nagykőrösi és a ceglédi családok könyvespolcán, a történelemtanárok, a néprajzkutatók és történészek – tehát a szakma művelőinek és az érdeklődő nagyközönség számára egyaránt.

(Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2015)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.